MILOŠ SZABO

VÝCHODNÍ KŘESŤANSKÉ CÍRKVE

STRUČNÝ PŘEHLED SJEDNOCENÝCH I NESJEDNOCENÝCH CÍRKVÍ KŘESŤANSKÉHO VÝCHODU

KAROLINUM

Východní křesťanské církve
Stručný přehled sjednocených i nesjednocených církví křesťanského Východu

Miloš Szabo

———

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Redakce Lenka Ščerbaničová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2016
© Miloš Szabo, 2016

ISBN 978-80-246-3362-6
ISBN 978-80-246-3408-1 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2017

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Úvod 9

1. Různost obřadů 13
1.1 Pojem církev a obřad 13
1.2 Západní obřad 18
1.3 Východní obřady 21

2. Východní syrské církve 25
2.1 Asyrská církev Východu 25
2.2 Křesťané sv. Tomáše 27

3. Předchalkedonské církve 29
3.1 Arménská apoštolská církev 29
3.2 Koptská pravoslavná církev 31
3.3 Etiopská pravoslavná církev 33
3.4 Eritrejská pravoslavná církev 35
3.5 Syrská pravoslavná církev 36
3.6 Syrskomalankarská pravoslavná církev 37

4. Pravoslavné církve 39
4.A.1 Konstantinopolský ekumenický patriarchát 41
4.A.2 Alexandrijský patriarchát 44
4.A.3 Antiochijský patriarchát 45
4.A.4 Jeruzalémský patriarchát 47
4.A.5 Ruská pravoslavná církev 49
4.A.6 Srbská pravoslavná církev 52
4.A.7 Rumunská pravoslavná církev 54
4.A.8 Bulharská pravoslavná církev 55
4.A.9 Gruzínská apoštolská církev 57
4.A.10 Kyperská církev 59
4.A.11 Řecká pravoslavná církev 61
4.A.12 Polská pravoslavná církev 62
4.A.13 Albánská pravoslavná církev 64
4.A.14 Pravoslavná církev v českých zemích a na Slovensku 66
4.A.15 Pravoslavná církev v Americe 68

4.B.1 Církev Hory Sinaj 70
4.B.2 Finská pravoslavná církev 72
4.B.3 Japonská pravoslavná církev 73
4.B.4 Čínská pravoslavná církev 74
4.B.5 Estonská pravoslavná církev 75
4.C.1 Americká karpatsko-ruská pravoslavná diecéze v USA 77
4.C.2 Ukrajinská pravoslavná církev v USA 78
4.C.3 Arcibiskupství ruských pravoslavných církví v západní Evropě 80
4.C.4 Albánská pravoslavná diecéze v Americe 81
4.C.5 Ukrajinská pravoslavná církev v Kanadě 82
4.D.1 Starověrci 83
4.D.2 Ukrajinská pravoslavná církev Kyjevského patriarchátu a Ukrajinská autokefální pravoslavná církev 84
4.D.3 Běloruská autokefální pravoslavná církev 87
4.D.4 Makedonská pravoslavná církev 88
4.D.5 Pravoslavné církve Starého kalendáře 90

5. Katolické východní církve 93
5.1 Maronitská církev 94
5.2 Italo-albánská katolická církev 95
5.3 Chaldejská církev 97
5.4 Syrskomalabarská katolická církev 99
5.5 Arménská katolická církev 100
5.6 Koptská katolická církev 102
5.7 Etiopská katolická církev 103
5.8 Eritrejská katolická církev 105
5.9 Syrská katolická církev 106
5.10 Syrskomalankarská katolická církev 107
5.11 Melchitská řeckokatolická církev 109
5.12 Ukrajinská řeckokatolická církev 111
5.13 Ruténská katolická církev 113
5.14 Rumunská řeckokatolická církev 115
5.15 Řecká byzantsko-katolická církev 117
5.16 Byzantská církev Chorvatska a Srbska 118
5.17 Makedonská byzantsko-katolická církev 120
5.18 Bulharská řeckokatolická církev 120
5.19 Slovenská řeckokatolická církev 122
5.20 Maďarská řeckokatolická církev 123
5.21 Ruská řeckokatolická církev 125
5.22 Albánská katolická církev 126
5.23 Běloruská katolická církev 128
5.24 Gruzínská katolická církev 129

Závěr 131

Seznam použitých zkratek 134
Seznam pramenů a jejich sbírek 135
Seznam literatury 136

Příloha
Nejvyšší jurisdikce jednotlivých východních církví (stav k 1. 7. 2016) 138
Nejvyšší představitelé východních církví

Summary 201

ÚVOD

Už zběžný pohled do farních matrik různých církví hodně napoví nejen o samotných jednotlivcích, jichž se tyto zápisy týkají, ale i o dlouhodobém vývoji jejich rodinných a společenských poměrů. Informace, které skýtají zejména matriky pokřtěných, oddaných a pohřbených, až do relativně nedávné minulosti poměrně snadno pomáhaly sledovat rodový, národnostní, ale i náboženský původ osob, přijímajících některé křesťanské svátosti a obřady, často zpětně až do několika předcházejících století.

Zaměříme-li se na české, respektive československé prostředí, silně majoritním jevem v personáliích do roku 1989, kdy došlo k podstatným politickým změnám v celém východním bloku[1], je určitá *stabilita místa*, odkud osoby pocházely; do roku 1948, kdy v Československu začalo silné náboženské pronásledování[2], rovněž *stabilita náboženství* v celé širší rodině; a přibližně do roku 1939[3], tj. do vypuknutí druhé světové války, i *stabilita národnosti*[4].

V praxi to znamenalo, že děti po svých předcích přebíraly nejen příjmení, ale rovněž jejich náboženství, národnost, kulturu, a nejednou i povolání. Právě tyto údaje jsou dobře vysledovatelné především v historických křestních matrikách, zatímco další důležité údaje, především ty geografické, se dají vyzkoumat z matrik uzavíraných sňatků. Údaje o svatebčanech se totiž už

1 Pojmem *východní blok* bylo do roku 1989 označováno seskupení států pod politickým vlivem Sovětského svazu. Kromě něj ho tvořilo Československo, Polsko, Maďarsko, Bulharsko, Rumunsko, NDR a do roku 1956 také Albánie. Jugoslávie do tohoto bloku nepatřila, jelikož udržovala politické i hospodářské kontakty rovněž s kapitalistickým Západem, jenž tvořil protiváhu socialistického Východu.

2 Ve dnech 17.–25. února 1948 došlo k převzetí moci Komunistickou stranou Československa, která téměř okamžitě začala s pronásledováním svých politických rivalů, mezi nimiž za největšího třídního nepřítele považovala katolickou církev.

3 Oficiálně se za začátek války v Evropě přijímá 1. září 1939, kdy nacistické Německo napadlo Polsko. O šestnáct dnů později zahájil do Polska invazi z východu Sovětský svaz a krátce poté se do konfliktu vložily rovněž Francie, Spojené království a státy *Commonwealthu*.

4 Kromě církevních matrik lze tyto faktory zkoumat i v oficiálních publikacích, které pravidelně vydává ČSÚ. Z jeho veřejné elektronické databáze na www.czso.cz lze zjistit, že organizovaná úřední statistika obyvatelstva na našem území se vedla již od roku 1856. Statistickou kancelář jako kompetentní úřad postupně vystřídal Zemský úřad, Zemský statistický úřad pro Království české, po vzniku Československa pak Státní úřad statistický a po přijetí zákona o federativním uspořádání státu v roce 1969 Český a Slovenský statistický úřad.

netýkají pouze jednotlivců, ale rovněž prvního stupně pokračujícího rodového stromu, v němž se výše zmiňované atributy přenášely do další generace.

Nebývalo ničím výjimečným, že se sňatky téměř výlučně uzavíraly mezi rodinami nanejvýš sousedních obcí, a to zejména mezi chlapci a děvčaty stejné národnosti a stejného náboženství. Pokud se vyskytl opačný případ, šlo o výjimku, která byla nejen zaznamenána v patřičných církevních matrikách, ale v konkrétních obcích, resp. farnostech či sborech byla často přijímána s nelibostí až odmítáním.

Jakékoli společenské změny s sebou přinášejí svobodně či vynuceně zvolené vybočení z vývoje, do té doby považovaného za standardní. Válka, hospodářská krize nebo pronásledování s sebou často i v minulosti přinesly masivní migraci jak jednotlivců, tak i celých komunit do jiných lokalit, krajů, zemí či dokonce kontinentů, vyznačujících se odlišnou historií, kulturou i tradicemi. Nejvíce výjimek ve stabilitách místa, náboženství i národnosti tedy zaznamenáváme právě v takových obdobích, kdy se odchod z rodného prostředí stal často definitivním a nevratným[5].

Svět, zejména Evropa, která byla až do konce osmdesátých a počátku devadesátých let 20. století docela přesně rozdělená do dvou velkých bloků, a to na obyvatele Západu a na obyvatele Východu, již tři desetiletí prochází turbulentními sociálními otřesy, způsobenými nejen technickým a vědeckým rozvojem či ekonomicky dostupnějšími způsoby dopravy, ale především rozpadem či alespoň prolomením hranic výše zmíněných lidských společenství.

Nejen mladí lidé tak mnohem snadněji a bez většího zvážení důsledků svého rozhodnutí opouštějí už nikoli pouze vlastní rodiny a obce, ale odcházejí i z vlastních národů, států i kontinentů. To, co ještě před necelým půlstoletím bývalo spíše výjimkou, se tak stává pravidlem, nebo přinejmenším normálním jevem.

Přidáme-li k důvodům, kvůli nimž nejčastěji dochází ke změně původní lokality, rovněž celosvětové válečné konflikty, doprovázené etnickými a náboženskými čistkami[6], pak poslední století přineslo v rámci globálního měřítka největší počet národnostních i náboženských přeskupení v moderních dějinách.

Protože Česká republika dnes patří k relativně stabilním zemím, je přirozené, že se počet jejího obyvatelstva zvyšuje nejen přirozenou natalitou domácího národa, tedy Čechů, ale rovněž přírůstkem přistěhovalců z jiných různých národností i kultur. Z důvodu geografického umístění ČR uprostřed

5 Viz např. PETRUSEK, Miloslav (ed.), *Velký sociologický slovník I.*, Praha: Karolinum 1996, heslo *Emigrace*, s. 255.

6 V roce 2014 podle údajů Úřadu pro koordinaci humanitárních záležitostí OSN bylo pouze v Iráku pro svůj etnický či náboženský původ násilně vysídleno či vyvražděno přes 2 miliony lidí. Viz www.un.org ke dni 20. 10. 2015.

evropského kontinentu totiž patří ke státům tvořícím pomyslné hraniční pásmo mezi Východem a Západem, jak tyto pojmy chápal nejdříve pozdní starověk a jak je později přejímala i další historická údobí[7].

Nejen latinskou církev, jak společenství římskokatolických věřících nazývají oba aktuální kodexy katolického kanonického práva[8] a k níž se na území obou našich církevních provincií, české i moravské, hlásí největší procento věřícího obyvatelstva[9], ale i zbytek obyvatelstva, které touží po pokojném soužití s ostatními obyvateli země či kontinentu, tak patrně mj. čeká nutnost hlubší znalosti východní spirituality a z ní vycházejících tradic, které jsou jiné než tradice ostatních, převážně evropských křesťanských církví, jejichž kořeny sahají k reformačnímu období kolem 16. století.

Tato společenství se totiž i přes svou četnou názorovou a teologickou různost jeví ve srovnání s velkým východním pravoslavným schismatem jako mnohem jednodušší, a to jak vzhledem k snadněji definovatelným teologickým rozdílům, tak i vzhledem k rozdílnému chápání apoštolské posloupnosti a církevní jurisdikce, která na rozdíl od Východu nesahá svými kořeny až k apoštolské době, na niž si v západním světě jaksi automaticky činila nárok pouze církev římskokatolická.

Východ je však s Římem spojen stejnou apoštolskou tradicí, prvním tisíciletím společné historie, a vznik východních církví nelze označit za oddělení od západní (římské) církve. Teologická a spirituální vybavenost těchto nemalých církevních společenství jsou totiž součástí i dějin západní církve a celého křesťanství.

O tom, že střet západní a východní kultury a z nich vycházejících typů křesťanství nemusí být vždy pokojný a bezkonfliktní, nasvědčuje situace, kterou již na přelomu 19. a 20. století zažily některé americké země, především USA, Kanada či Argentina. Tehdy se do těchto států v důsledku nedobré hospodářské situace ve svých původních domovech přestěhovaly tisíce východních katolických či pravoslavných rodin, které se již natrvalo usídlily na americkém kontinentu. Tamní obyvatelstvo, včetně latinské církevní hierarchie, která se do té doby potýkala pouze s tradičním rozdělením církví na katolíky a protestanty, resp. nově vznikající křesťanská společenství, nebylo na tento střet kultur a tradic, které východní křesťané reprezentovali, dostatečně připraveno, a i v důsledku této nepřipravenosti docházelo k po-

7 Geografické označení *Východ* a *Západ* vzniklo podle polohy dané lokality vzhledem k Římu: zatímco území podléhající jeho vlastní jurisdikci byla označována termínem *západní*, neboli také *latinská*, území východně od Říma, především spadající pod konstantinopolskou jurisdikci, se analogicky nazývala územími *východními* nebo též řeckými.

8 CIC např. kánn. 1, 111, 112 aj.; CCEO, kánn. 1, 37, 41 aj.

9 Viz např. *Obyvatelstvo podle náboženské víry v krajích* ve veřejné databázi ČSÚ http://vdb.czso.cz ke dni 10. 11. 2015.

tírání jejich práv i identity, přičemž následně celé obce východních katolíků přestupovaly k pravoslaví[10] nebo se snažily vytvořit vlastní obce na nikým neobhospodařované půdě, což vzhledem k rozsáhlému území zmiňovaných zemí na rozdíl od Evropy nejen bylo možné, ale rovněž částečně nebo úplně pacifikovalo potenciální projevy vzájemné nesnášenlivosti.

Pokud tedy zjednodušování církevní plurality a zaměňování jednoty církve za její (latinskou) uniformitu způsobilo již nejednou v minulosti mnoho vážných problémů v samotných církevních kruzích[11], oč těžší a tragičtější může být nepochopení křesťanského Východu pro ty, kteří sami sebe označují za nevěřící nebo nenáležející k žádné z křesťanských církví. Téma východního křesťanství je tedy i dnes stále nové, objevné a v některých aspektech zajisté i provokativní. Razantní vstup východního prvku do našeho západního smýšlení, vyvíjejícího se po celá staletí ve zcela odlišných podmínkách, totiž v mnoha oblastech klade i důležitou otázku, zda je západní chápání některých pojmů, včetně víry, společnosti, lásky, státu či národa, to jediné správné.

Čtenář se v této publikaci může seznámit se všemi aktuálně existujícími východními církvemi, a to jak sjednocenými, tak nesjednocenými s Římem[12]. Právě toto kritérium unie v jediné katolické církvi je východiskem při pořadí jejich jmenování.

10 Šlo především o ukrajinské a rusínské emigranty ze Zakarpatské Ukrajiny a východního Slovenska: významnou postavou tohoto exodu z katolictví byl pozdější pravoslavný biskup Alexij Tóth (1854–1909). www.oca.org ke dni 2. 12. 2015. *Repose of St Alexis Toth the confessor and defender of Orthodoxy in America* ze dne 7. 5. 2007.

11 Např. polský biskup a teolog Władysław Szczesniak (1858–1926) ve svých *Dějinách katolické církve* (*Dzieje Kościoła* katolickiego, 1901) vyjmenovává pouze dvě církve: západní latinskou a východní řeckou, přičemž tvrdí, že tomu tak bylo od počátku. DĄBROWSKI, Remigiusz, *Osobliwości w Kościółach Wschodnich,* Lublin: KUL 1960, s. 7. Rovněž profesor Dąbrowski v závěru svého díla nadřazuje latinskou církev nad východní a zmiňuje všechny nevýhody a nepraktičnosti jejich obřadů. DĄBROWSKI, Remigiusz, *Osobliwości w Kościołach Wschodnich,* s. 76.

12 Kvůli přesnosti teologického vyjádření je důležité připomenout, že sjednocené východní církve nejsou sjednocené *s* katolickou církví (ztotožňovanou s církví římskou), ale *v* katolické církvi.

1. RŮZNOST OBŘADŮ

1.1 POJEM CÍRKEV A OBŘAD

Přestože i podle západního katolického kanonického práva *církví* není pouze jedno univerzální společenství věřících křesťanů, ale rovněž partikulární společenství věřících, jimiž jsou především diecéze[13], prakticky a většinou se v Evropě tento pojem používá v exkluzivním významu pro označení církve, již navíc západní katolíci obvykle a nesprávně ztotožňují pouze s římskou, tedy latinskou církví. Zcela se opomíjí skutečnost, že i z Říma se postupem času šířilo křesťanství především do dalších evropských zemí, v nichž už v raných křesťanských dobách existovala další společenství křesťanů, která se rovněž nazývala církvemi, jak je to patrné i z biblických textů[14].

Jinak tomu bylo a dosud je na Východě, kam se ještě před římskou epochou křesťanství šířilo z Jeruzaléma a kde se termínem *církev* označovala nejen každá skupina věřících křesťanů spojených stejným obřadem, ale i každé partikulární společenství svolávané společnou hierarchií ve společné víře ke společné liturgii. Východní církve tak po celou dobu svého trvání věří v jedinou apoštolskou církev pouze se zřetelem na společnou víru, jak to bylo definováno již na koncilu v Nicei (325), nikdy však ve smyslu administrativní centralizace, jak se to postupně dělo na Západě v případě latinské církve[15] a jak se to často děje dodnes[16].

Západní katolické církvi je totiž třístupňový model řízení církve poněkud vzdálený, církvím východním je zase naopak vlastní. Jde o tyto stupně:

1. nejvyšší jurisdikční úroveň, kterou představuje univerzální (katolická) církev v čele s papežem;

---

13 CIC, kán. 368: *Místními církvemi, v nichž a z nichž je jedna a jediná katolická církev, jsou především diecéze, jimž, pokud není zřejmý opak, jsou naroveň postaveny: územní prelatura a územní opatství, apoštolský vikariát a apoštolská prefektura a natrvalo zřízená apoštolská administratura.*

14 Ve Skutcích apoštolů i v pavlovských listech je bezpočet zmínek o místních církvích. Např. Sk 13,1; Sk 14,27; 1 Kor 12,27; 1 Kor 16,19; Řím 16,23; Kol 4,15 aj.

15 POSPISHIL, Victor J., *Eastern Catholic Church Law*, New York: Saint Maron Publications 1996, s. 80.

16 Kardinál Josef Ratzinger (pozdější papež Benedikt XVI.) jako prefekt Kongregace pro nauku víry už v květnu 1992 adresoval všem biskupům dopis s přáním, aby byl obecně přijímán koncept katolické církve jako afiliace mnoha sesterských církví pod primátem římského papeže. www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents ke dni 20. 7. 2015.

2. střední úroveň představuje řízení církve *sui iuris*[17], tedy patriarcha, arcibiskup větší, metropolita nebo exarcha. Církev *sui iuris* je obvykle tvořena několika exarcháty nebo eparchiemi (některé východní církve přebírají staré římské označení území jako *diecéze*, stejně jako je to běžné v církvi latinské);
3. třetím jurisdikčním stupněm je pak řízení diecézní, přičemž v čele exarchátu stojí exarcha, v čele eparchie eparcha, tj. diecézní biskup.

Termín *církev sui iuris* nebyl jasně definován ještě ani v době promulgace Kodexu kanonického práva (1983), platného pro latinskou církev, jenž pro východní katolické církve užívá termínu *ecclesiae rituales sui iuris* (kánn. 111 § 2, 112 § 1)[18], svého času překládaného do místních jazyků jako církve rituální, příp. církve jiného obřadu. Kodex kánonů východních církví (CCEO) z roku 1990[19] nově v katolické církvi zavedl termín *církev sui iuris*. Jde o hledání analogie s východními pravoslavnými církvemi, které používají pro různý stupeň jurisdikční nezávislosti na mateřské církvi termíny *autokefální* anebo *autonomní*. Analogií se starobylou pravoslavnou tradicí je rovněž i způsob udělení statusu *sui iuris*: stejně jako si autokefalitu či autonomii nemůže východní pravoslavná církev udělit sama, ale musí ji obdržet od původní mateřské církve, ani církev *sui iuris* v katolickém společenství nemůže vzniknout samovolně, bez výslovného nebo mlčícího potvrzení římskou církví, reprezentovanou papežem[20].

V dalším textu bude proto termín *katolická církev* užíván pro označení univerzální církve jako společenství, které je zformováno autonomními církvemi, z nichž je aktuálně ta římská (latinská) pouze jedna z dvaceti tří. Termín *latinská* anebo římská církev bude používán jako vymezení ve vztahu k ostatním (katolickým i nekatolickým) východním církvím, zatímco pojem římskokatolická církev v případech, kdy vystupuje samostatně, nezávisle na Východě.

Termín *katolická církev* bude dále používán pro označení každé jedné východní církve, která tvoří spolu s římskou církví jednu *univerzální katolickou* církev. Přesné užití těchto termínů je důležité zejména proto, že většina vý-

17 Angličtina bez problémů překládá termín *sui iuris* jako autonomní, přičemž tím zachovává paralelu s církvemi pravoslavnými, které mohou být buď autokefální, anebo autonomní. FARIS, John D., *Eastern Catholic Churche: Constitution and Governance.* New York: Saint Maron Publication 1992, s. 141.

18 CIC, kán. 111 § 2: *Quilibet baptizandus qui quartum decimum aetatis annum expleverit, libere potest eligere ut in Ecclesia latina vel alia Ecclesia rituali sui iuris baptizetur; quo in casu, ipse ad eam Ecclesiam pertinet quam elegerit.* CIC, kán. 112 § 1: *Post receptum baptismum, alii Ecclesiae rituali sui iuris adscribintur…*

19 CCEO byl promulgován 18. října 1990 apoštolskou konstitucí *Sacri Canones*. AAS 82, 1990, s. 1034.

20 CCEO, kán. 27: *Coetus christifidelium hierarchia ad normam iuris iunctus, quem ut sui iuris expresse vel tacite agnoscit suprema Ecclesiae auctoritas, vocatur in hoc Codice Ecclesia sui iuris.*

chodních katolických církví má i svůj etnický nesjednocený protějšek, v tomto textu označován buď bez slova katolický, nebo často jako církev *starobylá* (v případě předchalkedonských církví) anebo *pravoslavná* (v případě církví po roce 1054).

Vzhledem k úřednímu pojmenování Pravoslavné církve v ČR je v této publikaci preferován termín *pravoslavný* před slovem *ortodoxní* (z řeckých slov ὀρθός, *orthos*, tj. správný, pravdivý a δόξα, *doxa*, tj. sláva, názor, učení), jakkoli se v jednotlivých případech a v různých jazykových mutacích i mezi samotnými českými pravoslavnými vyskytují obě verze tohoto adjektiva[21].

Stejně tak je důležité upřesnění termínu *Apoštolský stolec*, jehož užití je v římskokatolických dokumentech často synonymem stolce římského, zatímco při komunikaci s východními církvemi dochází k obnažení pravdivé skutečnosti, že Řím není jedinou biskupskou katedrou (stolcem), založenou některým z apoštolů, ale stejně tak se dá mluvit o Apoštolském stolci např. v Alexandrii, v Antiochii anebo v Jeruzalémě, tedy v sídlech dalších církví, a to jak sjednocených s Římem, tak i církví nesjednocených.

Vzhledem ke svému historickému vývoji má ještě víc zmatečný význam pojem *obřad* (lat. *ritus*). Termín je odvozen z etruského slova *eritu*, jež znamenal posvátnou službu a v klasické latině byl používán pro označení jakéhokoli náboženského obřadu včetně obyčeje. Flexibilita tohoto termínu umožňovala v různých souvislostech jeho různorodé užití, takže před basilejsko-ferrarsko-florentským koncilem (1438–1445) byl používán a vysvětlován přibližně třiceti různými způsoby[22]. Během tohoto koncilu, v jehož průběhu bylo vyvinuto enormní úsilí o znovusjednocení východních církví s církví římskou, byla rovněž nastolena otázka přesné terminologie, která by se používala v církevní, především v církevně-právní rovině. Koncil se proto vyhnul použití termínu *ritus* (obřad) v jeho striktním obsahu, tedy označením náboženské ceremonie, a nahradil jej jinými výrazy, které se do češtiny dají překládat jako tradice anebo zvyk.

Stejný přístup k používání tohoto pojmu zaujal i tridentský koncil (1545–63), avšak již krátce po něm papež Klement VIII. (1536–1605) ve svém breve *Instructio super aliquibus ritibus Graecorum* (1595) jej použil právě pro označení souboru liturgických a kanonických tradic východních církví. Další z jeho nástupců na římském stolci papež Benedikt XIV. (1675–1758) ve svých bulách *Ex quo singulari* (1742) a *Omnium solicitudinum* (1744) aplikoval termín *ritus* pro označení pěti hlavních liturgických tradic církve (kromě latinské

21 BĚHAL, Martin, *Dějinný vývoj uzavírání křesťanského manželství a srovnání vybraných obřadů svátkové liturgie římskokatolické církve a pravoslavné církve*, České Budějovice: JČU 2010, s. 12.

22 POTZ, Richard – SYNEK, Eva, *Orthodoxes Kirchenrecht*, Freistadt: Verlag 2007, s. 26.

jde o konstantinopolskou, alexandrijskou, arménskou, antiochijskou a chaldejskou čili východosyrskou tradici). Tyto nazývá *primárními* (nebo také většími, hlavními) rity, které pak dál dělí na rity *sekundární* (nebo také menší), odvozené od primárních a používané různými církevními komunitami, např. byzantskou, alexandrijsko-koptskou, antiochijsko-západosyrskou církví apod.[23]

Jistý problém s termínem *ritus* vznikl po promulgaci latinského kodexu CIC v roce 1917[24], jenž zejména v kánonu 98[25] nespecifikoval, zda má být tento termín chápán pro ritus primární (*maior*) anebo sekundární (*minor*). Pokud by byl například používán s odkazem na pět hlavních obřadů, pak by přechod z ukrajinské církve do melchitské církve nebyl chápán jako změna ritu, protože obě církve používaly stejnou liturgickou tradici konstantinopolskou, byly tedy ve stejném *ritu*. Obecně přijímaným míněním bylo interpretovat tento termín s odkazem na specifická církevní společenství, tedy ta, která mnohem pozdější CCEO v roce 1990 definoval jako *církev sui iuris*. Takto jej roku 1952 ve svém *motu proprio Postquam Apostolicis* použil i papež Pius XII. (1876–1958)[26].

Druhý vatikánský koncil (1962–1965) se pokusil vrátit k používání termínu *ritus* v jeho striktním významu obřadu a pro označení konkrétní církevní komunity použil pojmu *ecclesia particularis*, v nynějším východním kanonickém právu nahrazený termínem a statusem církve *sui iuris*. Tento přístup byl částečně přejat i do koncilního dekretu *Orientalium ecclesiarum* (1964), na poslední chvíli však byly oba významy termínu *ritus* (obřad i partikulární církev) propojeny, jelikož se pro oddělení těchto významů nenašel konsenzus mezi všemi koncilními otci[27].

---

23 POSPISHIL, Victor J., *Eastern Catholic Church Law*, s. 86.

24 Tento kodex byl promulgován dne 17. května 1917 konstitucí papeže Benedikta XV. (1854–1922) *Providentissima Mater Ecclesia* s účinností od 19. května 1918.

25 CIC 1917, kán. 98: § 1. *Inter varios catholicos ritus ad illum quis pertinet, cuius caeremoniis baptizatus fuit, nisi forte baptismus a ritus alieni ministro vel fraude collatus fuit, vel ob gravem necessitatem, cum sacerdos proprii ritus praesto esse non potuit, vel ex dispensatione apostolica, cum facultas data fuit ut quis certo quodam ritu baptizaretur, quin tamen eidem adscriptus maneret.*
§ 2. Clerici nullo modo inducere praesumant sive latinos ad orientalem, sive orientales ad latinum ritum assumendum.
§ 3. Nemini licet sine venia Apostolicae Sedis ad alium ritum transire, aut, post legitimum transitum, ad pristinum reverti.
§ 4. Integrum est mulieri diversi ritus ad ritum viri, in matrimonio ineundo vel eo durante, transire; matrimonio autem soluto, resumendi proprii ritus libera est potestas, nisi iure particulari aliud cautum sit.
§ 5. Mos, quamvis diuturnus, sacrae Synaxis ritu alieno suscipiendae non secumfert ritus mutationem.

26 Papežský dokument je volně přístupný na oficiálních webových stránkách Svatého stolce www.vatican.va ke dni 10. 10. 2015.

27 POSPISHIL, Victor J., *Eastern Catholic Church Law*, s. 88.

Nejednotnost pojmů a jejich obsahu lze spatřit i v dalších úředních dokumentech církve: zatímco jiný koncilní dokument, dogmatická konstituce *Lumen gentium* (1964), používá pro označení diecézí termínu *partikulární církve*[28], už o rok později dekret *Christus Dominus* (1965) obecně východní diecéze označuje opět termínem *ritus*.

Komise odpovědné za vypracování kodexů kanonického práva CIC (1983) a CCEO (1990) se shodly na potřebě odstranit toto nejednoznačné používání pojmů v základních církevních dokumentech, proto byl pro pojmenování diecéze nebo eparchie vyhrazen termín *partikulární církev*, nikoli ritus[29].

Svou roli v tomto zmatku pojmů bezesporu sehrával i fakt, že po dlouhou dobu bylo na východní církve nahlíženo jako na římskou církev, projevující se pouze svými vlastními (a od římské církve odlišnými) obřady, proto se ritem zjednodušeně nazývala už samotná konkrétní východní církev, ať už sjednocená nebo nesjednocená[30]. Tento pohled byl postupně korigován i samotnou římskokatolickou církví, takže dnes se pod pojmem *ritus* (česky obřad) rozumí specifický způsob prožívání víry, praktikovaný konkrétní církví, tedy společenstvím křesťanů se svou vlastní hierarchií, uznanou nejvyšší autoritou katolické církve. Pod způsobem prožívání se přitom nemyslí pouze liturgie (tedy to, co je v češtině běžně slovem *obřad* označováno), ale celý souhrn liturgického, teologického, disciplinárního a spirituálního dědictví této církevní komunity[31].

Vzhledem k výše uvedené nejednotnosti českého pojmu *obřad* je v dalším textu preferován latinský (a již částečně zdomácnělý[32]) termín *ritus*, zatímco v případech, kdy nemůže dojít k záměně, bude respektován úřední překlad posledních církevních dokumentů do češtiny, v nichž je upřednostňováno použití termínu obřad[33].

Počet pěti historicky doložitelných *tradic* (alexandrijská, antiochijská, arménská, chaldejská a byzantská), z nichž každý *ritus* pochází, je již uzavřenou záležitostí, počet církví *sui iuris*, hlásících se k některé z tradic a z ní plynoucího ritu, se však může měnit. Je velmi pravděpodobné, že stejně

28 *Dokumenty druhého vatikánského koncilu*. Praha: Karmelitánské nakladatelství 2002, s. 39.

29 FARIS, John D., *Eastern Catholic Churches: Constitution and Governance*, s. 149.

30 POSPISHIL, Victor J., *Eastern Catholic Church Low*. New York: Saint Maron Publication 1993, s. 82.

31 CCEO, kán. 28 § 1: *Ritus est patrimonium liturgicum, theologicum, spirituale et disciplinare cultura ac rerum adiunctis historiae populorum distinctum, quod modo fidei vivendae uniuscuiusque Ecclesiae sui iuris proprio exprimitur.*

32 Viz např. spisovná slova jako *rituál, biritualista* apod. *Slovník spisovné češtiny*. Praha: Academia 2006.

33 *Dokumenty druhého vatikánského koncilu*, s. 435 aj.

jako vymřely[34] např. církve v Núbii[35], v Kartágu[36] či v Pentapolis[37], zaniknou i některá dnešní společenství věřících, ztrácející svou životaschopnost (toto nebezpečí aktuálně hrozí např. církvi italo-albánské katolické), a naopak jiná, v současné době sice zařazená do některé již existující církve *sui iuris*, avšak zároveň nepodléhající jejímu nejvýše postavenému představiteli, ale přímo nejvyšší církevní autoritě, tedy Apoštolskému stolci (např. apoštolský exarchát v České republice), mohou být v budoucnu povýšena na samostatnou *církev sui iuris*, v případě pravoslaví zase na samostatnou autonomní až autokefální církev, oč aktuálně usiluje např. pravoslavná církev na Ukrajině anebo v Makedonii. Do budoucna nejisté je i setrvání českých a slovenských pravoslavných křesťanů v jediné společné církvi.

1.2 ZÁPADNÍ OBŘAD

I když se křesťanství může chlubit poměrně rozsáhlou teologickou literaturou svých prvních dvou století[38], není v ní dochováno mnoho dokumentů, které by se zabývaly samotnou liturgií a kultem. Proto nelze s jistotou určit, jaké přesné liturgické formy při svých bohoslužbách užívali apoštolové a jejich bezprostřední nástupci, jakož ani jejich spolupracovníci presbyteři v dalších církevních obcích.

Již ze 3. století je však doložitelné, že se křesťanská liturgie odehrávala v různých podobách minimálně ve třech hlavních metropolích[39] císařství, jimiž byly Řím, Alexandrie a Antiochie. Od 4. století pak již máme k dispozici dostatek důkazů, představujících variabilitu liturgických obřadů, které se odvíjely v závislosti na politickém a geografickém rozdělení tehdy známého světa, do něhož křesťanství svými misiemi zasahovalo[40]. Pro tehdejší i stá-

34 ATIYA, Aziz S., *Historia Kościołów wschodnich.* Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax 1978, s. 368.

35 Obyvatelé Núbie, tedy oblasti dnešního severního Súdánu, byli původně křesťany, avšak po nájezdu Arabů v 7. století, kdy se koptové stáhli na západ dnešního Egypta, komunita núbijských křesťanů pod tlakem násilné islamizace zanikla. ATIYA, Aziz S., *Historia Kościołów wschodnich*, s. 369.

36 Velkými postavami kartáginské církve byli např. Tertulián († 220), Cyprián († 258) nebo Augustin z Hippo († 430). Po nájezdu muslimů jim tato církev zcela podlehla a zanikla. ATIYA, Aziz S., *Historia Kościołów wschodnich*, s. 369.

37 Pentapolis bylo seskupení pěti měst na území dnešní Libye, nejdůležitější z nich byla Kyréna. Dokud toto území spadalo pod vládu Byzance, zdejší křesťané si dokázali udržet svou autonomii, po dobytí muslimskými Araby však i tato místní církev začátkem 8. století definitivně přestala existovat.

38 *Spisy apoštolských otců*. Praha: Komenského evangelická bohoslovecká fakulta 1985. POKORNÝ, Petr – HECHEL, Ulrich, *Úvod do Nového zákona*, Praha: Vyšehrad 2013, s. 800–801.

39 Zatímco *metropolí* se obecně nazývá významné město, jež je zároveň centrem obchodního, kulturního nebo politického života, pro označení území spravovaného z metropole je v této publikaci užito slova *metropolie*. KUBIŠTA, Jan – REJMAN, Ladislav, *Slovník cizích slov*. Praha: SPN 1958.

40 GAUDEMET, Jean, *Le mariage en Occident*. Paris: Cerf 1987, s. 50.

vající jednotu mezi církvemi je podstatné zjištění, že ve všech dochovaných liturgických knihách z této doby nalézáme všechny podstatné části bohoslužeb, které jsou i dnes součástí základních křesťanských liturgií v různých obřadech.

Přestože se křesťanství na území bývalé západořímské říše částečně šířilo i cestou, která nebyla přímo navázána na římskou jurisdikci a delegaci (zejména iroskotské misie v 7. století), největší počet misionářů do těchto oblastí byl vysílán přímo z Říma, nezřídka samotným papežem[41]. Proto se k tamnímu původnímu obyvatelstvu dostávalo křesťanství ve formě a následně i v obřadu typickými pro Řím. Liturgie, která probíhala na většině těchto nově pokřesťanštěných územích, se tedy nejen odehrávala v latině, která byla od 2. století úředním církevním jazykem Říma, ale i se všemi pro něj typickými zvyklostmi a symboly. Většina západní Evropy proto od počátku svých křesťanských dějin tvořila v podstatě unifikovanou rituální jednotku, kterou nerozbilo ani období, kdy se k nástupnictví na Petrův stolec hlásili tři papežové[42]. Křesťanské náboženství se zde jak ve vnější, tak i ve vnitřní rovině vyvíjelo z veškerého teologického, kulturního i spirituálního bohatství Říma. Bylo-li na některém území Římem dovoleno prožívat víru v odlišném obřadu, byl buď silně latinizován už od samého počátku, nebo postupně úplně vytlačen a nahrazen jedinou latinskou liturgií a římským obřadem.

Proto na rozdíl od křesťanského Východu na Západě neznáme mnoho církevních komunit, které by se disciplinárně a obřadem lišily od svého jurisdikčního ústředí v Římě. Z hlediska počtu svých členů byla asi nejsilnější skupina křesťanů žijících na území Galie (nynější Francie, Belgie, severní Itálie a části Švýcarska, Nizozemska a Německa), kteří doložitelně od 5. století užívali vlastní *galikánskou* liturgii. Postupně však do ní pronikalo stále více latinizačních prvků, až byla za panování Karla Velikého (742–814) úplně nahrazena liturgií římskou.

Ovlivněn galikánským obřadem se především ve Španělsku vyvinul další samostatný *hispánský* ritus, dnes nazývaný *mozarabský* podle křesťanských obyvatel Pyrenejského poloostrova, na němž se téměř tři století (750–1031) nacházel islámský stát Al-Andalusia a jeho křesťanští obyvatelé byli nazýváni mozárabové. Tento ritus, později pojmenovaný též obřadem *isidoriánským* podle sv. Isidora Sevillského (560–636)[43], byl úplně vytlačen v 11. století ob-

41 Například roku 596 byl z Říma mezi Anglosasy vyslán mnich Augustin (z Canterbury), později roku 719 mezi Bavory biskup Bonifác aj.

42 Nejdelší období papežského schismatu tvořila doba mezi lety 1378 a 1417, kdy trojpapežství ukončil kostnický koncil.

43 Církevní učitel Isidor ze Sevilly je jedním z největších křesťanských autorů raného středověku, byl podporovatelem mozarabské liturgie, kterou sám praktikoval. Internetová katolická encyklopedie http://www.newadvent.org, heslo *Mozarabic rite* ke dni 20. 10. 2014.

řadem latinským. Došlo však k jeho obnově zásluhou španělského regenta kardinála Francisca Ximéneze de Cisneros (1436–1517), jenž po svém jmenování toledským arcibiskupem roku 1495 zavedl mozarabskou liturgii v kapli Božího Těla ve své katedrále. Dnes se tento obřad slouží i v několika dalších farnostech, a to v reformované podobě kardinála Marcela Gonzáleze Martína (1918–2004), jenž mozarabskou liturgii obnovil se souhlasem Svatého stolce[44].

Stejně tak je dnes zachováván v milánské arcidiecézi a v některých farnostech italských diecézí Bergamo, Novara, Pavia a Lugano ritus *ambroziánský*, nazvaný takto podle milánského biskupa sv. Ambrože (337–397), jehož schválení a znovuzavedení dosáhl na tridentském koncilu (1545–1563) tehdejší milánský arcibiskup sv. Karel Boromejský (1538–1584)[45]. Po druhém vatikánském koncilu byl velkým propagátorem tohoto západního katolického obřadu další milánský arcibiskup kardinál Giovanni Colombo (1902–1992).

Naopak se nedochoval ritus *keltský*, původně praktikovaný na britských a irských ostrovech, a to od 5. století zásluhou iroskotských misionářů. Poté co se v zemi usídlili benediktini, původem z kontinentu, začal být tento obřad postupně nahrazován římským a gaelština latinou, takže po 8. století začíná z liturgie zcela mizet.

Kromě těchto nejznámějších se v Evropě až do tridentského koncilu (1545–1563) vyskytovalo i několik dalších obřadů, které však byly tímto církevním sněmem definitivně zakázány. Nicméně se i po tomto zákazu až do konce druhého vatikánského koncilu (1965) udržely určité liturgické zvláštnosti v latinském obřadu, a to v arcidiecézích Braga (Portugalsko) a Lyon (Francie), stejně jako v několika řeholních společenstvích, jako jsou dominikáni anebo kartuziáni[46].

Byly to právě západní církevní koncily, papežské dokumenty anebo diecézní synody, které s cílem plného sjednocení všech křesťanských komunit postupně potlačovaly a zakazovaly jakékoli jiné etnické, jazykové, rituální či kulturní zvláštnosti nových národů a národností, čímž se stále více místo jednoty v latinské církvi prosazovala unifikace po vzoru římského obřadu. Na rozdíl od Východu tedy zdejší národní církevní provincie svou hierarchickou autonomii buď nikdy vůbec nezískaly, anebo ji postupně ztratily. Výše zmiňované dodnes dochované západní obřady se proto neřadí mezi svébytná společenství církví *sui iuris*, ale přežívají pouze ve svém liturgickém projevu[47], a tak se jim správněji říká *obřad* než *ritus*.

---

44 *Española Missale Hispano-Mozarabicum*, Toledo: Conferencia Episcopal 1991.

45 Ambroziánský obřad byl zásluhou Karla IV. (1316–1378) sloužen i v Praze, a to v dnes již zaniklém klášteře benediktinů u kostela sv. Ambrože, nyní Palác Hybernia na náměstí Republiky.

46 *Annuario Pontificio 2010*. Città del Vaticano: Libreria editrice vaticana 2010, s. 1829.

47 *Annuario Pontificio 2010*, s. 1829.

Podobně formální[48] je dnes i historické titulování některých latinských biskupství jako patriarchátů, kromě Říma[49] jde zejména o Benátky, Lisabon[50] či Východní a Západní Indii[51].

Přestože se po druhém vatikánském koncilu stal liturgickým jazykem římského (latinského) obřadu mateřský jazyk jednotlivých národů, jako oficiální jazyk římskokatolické církve se i nadále uvádí latina[52], což nejednou zdůraznil i papež Benedikt XVI., jenž také pro studium a rozvoj latiny v roce 2012 zřídil speciální papežskou akademii *Pontificia Academia Latinitatis*. Po jeho rezignaci v roce 2013[53] se hlavou katolické církve stal argentinský kardinál Jorgé Maria Bergoglio jako papež František. Velkou roli v jeho chápání i osobním přístupu jak k jediné katolické, tak i ke všem ostatním církvím a jejich různým obřadům sehrává i skutečnost, že před svým zvolením papežem jako arcibiskup města Buenos Aires byl dlouhá léta ordinářem těch východních církví *sui iuris*, které neměly v Argentině svého vlastního hierarchu. Ve svých projevech od počátku sám sebe proto jmenuje častěji římským biskupem než papežem[54].

1.3 VÝCHODNÍ OBŘADY

Křesťanství má svůj počátek pochopitelně v Jeruzalémě, kde Ježíš Kristus zemřel, kde se ve večeřadle následně scházeli jeho apoštolové[55] a kde také vznikla první církevní obec. Toto město však z hlediska tehdejšího i pozděj-

48 CIC, kán. 438: *Titul patriarchy a primase znamená pouze poctu, a v církvi latinského obřadu není spojen s mocí řízení, pokud z papežského privilegia nebo schváleného obyčeje neplyne něco jiného.*

49 Další tituly latinských patriarchů v Aquileji, Antiochii, Alexandrii i Konstantinopoli byly zrušeny již dříve, papež Benedikt XVI. v roce 2006 zrušil i titul patriarchy Západu pro římského biskupa. www.catholicnews.com z 2. 3. 2006, ke dni 10. 10. 2015.

50 Kromě Říma byl v pravém smyslu slova pozůstatkem starověkého patriarchátu pouze patriarchát v portugalském Lisabonu (4. století) a v italských Benátkách (774). Ostatní tituly patriarchů byly uděleny mnohem později s odvoláním na tamní starobylou tradici: patriarcha Západní Indie roku 1524 a patriarcha Východní Indie roku 1886. *Annuario Pontificio 2010*, s. 8.

51 BURGESS, Michael, *The Eastern Orthodox Churches*, Jefferson: McFarland & Company, Inc. Publishers 2011, s. 1.

52 BURGESS, Michael, *The Eastern Orthodox Churches*, s. 210.

53 Papež nečekaně oznámil svou rezignaci při kardinálské konzistoři 10. 2. 2013. Tato zpráva se dostala do světových médií s několikaminutovým opožděním právě proto, že ji přednesl latinsky a vatikánská zpravodajka Giovanna Chirri si nebyla jistá, zda správně rozuměla papežově latině. www.theguardian.com ke dni 12. 11. 2015. *Vatican journalist with front pew view of momentous year for papacy*, ze dne 22. 12. 2013.

54 Této skutečnosti si všimla i světová a česká média už při jeho prvním proslovu po zvolení hlavou katolické církve 13. března 2013. www.rozhlas.cz ke dni 10. 12. 2015. *Novým papežem je Argentinec Jorge Mario Bergoglio, zvolil si jméno František*, ze dne 13. 3. 2013.

55 V Lukášově evangeliu o učednících z Emaus: *Ještě v tu hodinu odešli a vrátili se do Jeruzaléma. Nalezli pohromadě oněch Jedenáct i jejich druhy* (Lk 24, 33).

šího světového pohybu bylo uzavřeným, svým způsobem izolovaným a těžko dosažitelným místem, a tak už v prvních letech křesťanství bylo jasné, že se nestane centrem nově vznikající církve[56].

Když byla roku 70 Titovým vojskem násilně potlačena židovská vzpoura a Římané v roce 135 dosáhli konečného vítězství nad Židy, jejich hlavní město Jeruzalém mělo být navždy smazáno ze zemských map. V té době však již byli křesťané – stejně jako židé – rozeseti po celé římské říši, čímž se církev nejen vyhnula svému zániku, ale naopak byla schopna zakládat nová centra, z nichž některá se stala důležitými středisky budoucích východních církví. V této době se nová víra šířila především ve městech, a tak se lidé žijící na venkově, ve snaze odlišit se od městských obyvatel, zdráhali toto nové náboženství přijmout až do takové míry, že se termín *pagus* (lat. venkov) obecně přenesl na nekřesťany, tj. pohany[57].

Tradice a z ní plynoucí rity, které se na rozsáhlém geografickém území Východu vyvinuly, byly tedy odrazem rozdílů a rozmanitostí jednotlivých center a kulturního světa, jejž tato centra utvářela. Jednota konkrétních prvotních církví na Východě byla mnohem více prezentována v dogmatické a morální rovině než v oblasti disciplinární a jurisdikční. Ježíšovo učení se v nich od počátku projevovalo především způsobem života křesťanů, přičemž nebyl kladen důraz na jednotné projevy víry v toto učení, ale na věrnost Ježíšova následování[58].

Je proto důležité opustit i v latinské církvi rozšířené a zcela neopodstatněné domněnky, že až do velkého schismatu v roce 1054 byla prvotní církev unifikovaná a dva velké křesťanské světy, Východ a Západ se svými rozdíly, jsou teprve důsledkem tohoto historicky smutného rozdělení. Je pravdou, že různost a rozmanitost vnějších projevů víry byly už od prvního období průvodním jevem nového náboženství, rodícího se právě v kulturním světě Východu. Proto lze oprávněně tvrdit, že východní církve (včetně nesjednocených) jsou svými tradicemi a obřady mnohem blíže původním apoštolským dobám, než je dnes církev latinská.

Jelikož Řím mnohem naléhavěji nutil nově pokřtěné národy pod svou jurisdikcí k přijetí jediného způsobu vnějších projevů víry, mnoho západních (latinských) křesťanů v minulosti i současnosti, včetně svých biskupů a misionářů, těžko chápalo multiplicitu východních církví a existenci jiných ritů než latinského vědomě či podvědomě identifikovalo pouze s užíváním národního jazyka při liturgii, případně s jinými gesty a slovy ve vnějších projevech bohoslužby, tedy v obřadu.

56 POSPISHIL, Victor J., *Eastern Catholic Church Low*, s. 9.
57 FARIS, John D., *Eastern Catholic Churche: Constitution and Governance*, s. 3.
58 POSPISHIL, Victor J., *Eastern Catholic Church Low*, s. 10.